

Blijvende sociale ongelijkheden in het Vlaamse onderwijs

Barbara Tan (†)

mei 1998

B E R I C H T E N

CENTRUM VOOR SOCIAAL BELEID
UFSIA - UNIVERSITEIT ANTWERPEN

Inhoud

Inleiding	1
1. De evolutie van de scolariteit in de periode 1976-1992	2
2. De reductie van de sekse-ongelijkheid inzake deelname aan het hoger onderwijs	3
3. Blijvende sociale ongelijkheden in het hoger onderwijs	5
3.1. <i>Naar socio-professionele status en onderwijsniveau van de ouders</i>	5
3.2. <i>De participatie aan het hoger onderwijs van 18 tot 25 jarige jongens en meisjes, naar sociale achtergrond</i>	10
3.3. <i>Ongelijkheden naar inkomen van de ouders</i>	11
3.4. <i>De participatie aan het hoger onderwijs naar onderwijsniveau, socio-professionele categorie en inkomen van het gezinshoofd: enkele resultaten op basis van een Multiple Classificatie Analyse</i>	12
4. Participatie aan het hoger onderwijs, een goede indicator voor iemands uiteindelijk bereikte onderwijsniveau? Enkele indicatieve cijfers	14
5. Blijvende barrières op de weg naar het hoger onderwijs	15
5.1. <i>Het studietoelagenstelsel, een belangrijk instrument ter afbouw van financiële drempels in het onderwijs</i>	15
5.2. <i>Het selectieproces in het secundair onderwijs: enkele indicatieve cijfers</i>	20
6. Besluit	23
BIJLAGE 1. Materiaal en methode	25
Bibliografie	28

(*) De auteur dankt de CSB-leden voor de opbouwende kritiek bij eerdere versies, in het bijzonder Prof. em. Dr. H. Deleeck en Karel Van den Bosch voor de vele inhoudelijke en methodologische raadgevingen.

Inleiding

‘Hoe evolueerde de onderwijsdeelname, in het bijzonder de deelname aan het hoger onderwijs van kinderen van een verschillende sociale afkomst? In deze bijdrage worden empirische data m.b.t. de sociaal ongelijke onderwijsdeelname in de periode 1976-1992 gepresenteerd.

De vraag naar de sociaal gedifferentieerde deelname aan het onderwijs blijft cruciaal o.m. omdat in onze huidige kennis-intensieve samenleving iemands bereikt onderwijsniveau steeds meer fungeert als dé determinant van diens welvaart en bestaanszekerheid. De beste garantie voor bestaanszekerheid is immers nog steeds arbeidsmarktparticipatie, en opleiding lijkt hiervan tegelijkertijd een meer universele en sterkere determinant te worden (Cantillon en Marx, 1995; Gijssels en Marx, 1997). Het grote en stijgende belang van onderwijs schuilt vanzelfsprekend niet alleen in deze economische motieven. Sociale doelstellingen, met op de eerste plaats het bevorderen van een grotere gelijkheid van kansen zijn minstens even belangrijk.

De cijfers die zullen worden gepresenteerd zijn afkomstig uit de enquêtes van het Centrum voor Sociaal Beleid die in 1976, 1985 en 1992 bij een representatief staal van de bevolking werden afgenomen. Voor 1992 werden berekeningen gemaakt op basis van een fusie-bestand van de CSB- en PSBH-enquête (1), omdat we op deze wijze de aantallen konden vergroten zodat m.b.t. 1992 ook voor Vlaanderen meer gedetailleerde analyses mogelijk werden. Op deze wijze kon een vergelijking worden gemaakt over een langere termijn 1976-1992 (de enquête uit 1976 heeft immers enkel betrekking op Vlaanderen). Tenslotte maakten we ter validering van de vastgestelde tendensen enkele vergelijkingen tussen onze cijfers op basis van bovengenoemde enquêtes en deze op basis van twee steekproeven uit de NIS-Volkstelling (1981-1991). Voor een uitgebreide methodologische toelichting verwijzen we naar de bijlage.

In een eerste paragraaf schetsen we de evolutie van de globale onderwijsdeelname in de periode 1976-1992. Vervolgens zal worden geïllustreerd hoe de expansie in de deelname aan het hoger onderwijs enerzijds gepaard is gegaan met een reductie van de sekse-ongelijkheden (paragraaf 2), en anderzijds nog steeds wordt gekenmerkt door grote sociale ongelijkheden (paragraaf 3). Wat dit laatste punt betreft illustreren we achtereenvolgens de blijvende ongelijkheden naar de socio-professionele status, het onderwijsniveau en de inkomenspositie van de ouders en gaan we na welke van deze drie factoren het grootste effect heeft op de deelname aan het hoger onderwijs.

In paragraaf 4 wordt vervolgens onderzocht of de participatie aan het hoger onderwijs een goede indicator is voor het bereikte onderwijsniveau. Tenslotte zal in paragraaf 5 cijfermateriaal worden gegeven ter indicatie van blijvende barrières die reeds bestaan vóór het hoger onderwijs. We besteden hierbij vooreerst aandacht aan het studietoelagenstelsel dat van oudsher het middel bij uitstek is om financiële drempels in het onderwijs af te bouwen, en vervolgens aan het voortschrijdende selectieproces in het secundair onderwijs.

(1) De afkorting PSBH staat voor Panel Study on Belgian Households.

1. De evolutie van de scolariteit in de periode 1976-1992

Alvorens de blijvende sociaal ongelijke deelname aan het hoger onderwijs te illustreren, schetsen we de evolutie van de onderwijsdeelname tijdens de beschouwde periode.

Tabel 1: Evolutie van de onderwijsdeelname naar leeftijdscategorie, België (schooljaren 1976/1977, 1985/1986 en 1991/1992) (*).

	1976/1977	1985/1986	1991/1992 (**)
15 jaar	88	99	98
16 jaar	78	96	96
17 jaar	64	85	92
18 jaar	46	67	76
19 jaar	33	50	66
20 jaar	24	37	47
21 jaar	15	23	30
22 jaar	10	14	20
23 jaar	7	9	11
24 jaar	4	5	7

(*) De scolarisatie-ratio's geven de verhouding weer tussen het aantal jongeren van een bepaalde leeftijdsgroep dat onderwijs volgt en het totaal aantal jongeren in die leeftijdsgroep.

(**) Voor het schooljaar 1991/1992 ontbreken cijfers voor de Duitstalige Gemeenschap.

Bron: onderwijsstatistieken uit: Douterlungne, e.a., 1996: 19-20.

In 1976 situeerde de onderwijsdeelname in elk van de onderscheiden leeftijdscategorieën zich duidelijk nog op een veel lager niveau dan nu. We merken hierbij op dat de leerplicht toen slechts tot 14 jaar gold. In het schooljaar 1983/1984 trad de wet op de verlenging van de leerplicht in werking. Sindsdien is er voltijdse leerplicht tot 16 jaar en kan men tussen 16 en 18 jaar voldoen aan de leerplicht door deeltijds onderwijs te volgen (leren-werken) in een speciaal daartoe opgericht centrum. Volgens verschillende onderzoekers zou de leerplichtverlenging een opstuwend effect hebben gehad op de scolarisatieratio's (zie Vanderstraeten, 1993-1994; Douterlungne, e.a., 1996). De cijfers wijzen inderdaad in de richting van een geleidelijke inwerkingtreding van de wet op de leerplichtverlenging. Tussen 1976/1977 en 1985/1986 kan vooral bij de 17-18 jarigen een belangrijke stijging van de onderwijsdeelname worden vastgesteld. Maar ook zonder de leerplichtverlenging zou de scolarisatie spontaan zijn toegenomen. Zo werd becijferd dat tussen 1970 en 1981 de scolarisatie van de 16- en 17 jarigen jaarlijks toenam met gemiddeld 2 à 3%, een extrapolatie van deze trend zou voor 1987 ook zonder de doorvoering van de leerplichtverlenging scolarisatieratio's opleveren die een 10 à 15-tal procentpunten hoger liggen dan in 1981 (Van Den Bosch en Vanderstraeten, 1989). Bovendien kan ook bij de niet meer leerplichtige jongeren een spontane toename van de onderwijsdeelname worden vastgesteld.

Verbergt het Belgische gemiddelde bepaalde regionale verschillen? Voor de periode 1970-1991 werd dit onderzocht op basis van Volkstellingsgegevens (zie Vanderstraeten, 1996). Hieruit blijkt dat er zich zowel in Vlaanderen als in Wallonië een onafgebroken en spectaculaire toename van de onderwijsdeelname heeft voorgedaan bij alle leeftijden tussen

16 tot 24 jaar. Afgezien van een aantal kleinere verschilpunten (2) vertonen Vlaanderen en Wallonië een gelijkaardig ontwikkelingspatroon. Daar waar de globale onderwijsdeelname per leeftijdscategorie regionaal niet veel lijkt te verschillen, blijkt uit onze analyses dat dit wél het geval is voor wat betreft de participatie aan het tertiair onderwijs (3). Onderstaande tabel toont aan dat de participatie aan het hoger onderwijs (vooral in 1991/1992) in Vlaanderen steeds hoger ligt dan in Wallonië (4).

Tabel 2: Evolutie van de participatie aan het tertiair onderwijs van 18 tot 25 jarigen, België, Vlaanderen-Wallonië, 1985-1992.

	CSB-enquêtes			steekproef uit NIS-Volkstelling	
	1976	1985	1992	1981	1991
België	-	18	26	16	24
Vlaams Gewest	17	18	29	16	25
Waals Gewest	-	17	22	15	23

Bron: CSB-enquêtes (1976-1985-1992), steekproef uit de NIS-Volkstelling (1981-1991).

Bovendien illustreren cijfers die het Departement Onderwijs van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (5) publiceerde, dat de algemeen vastgestelde stijging van de scholingsgraad van de jonge actieve bevolking minder uitgesproken is in het Waalse Gewest. Op het vlak van de verspreiding van de diploma's hoger onderwijs zou er tussen 1989 en 1996 zelfs een kloof zijn ontstaan tussen beide gewesten en dit in het 'voordeel' van de Vlaamse bevolking.

2. De reductie van de sekse-ongelijkheid inzake deelname aan het hoger onderwijs

Zowel de verschuiving in de deelname binnen het leerplichtonderwijs, als de onderwijsexpansie na de leerplicht is een internationaal vastgestelde tendens die gepaard ging met een reductie van de sekse-ongelijkheden. Verschillende recente studies tonen aan dat er sprake is van een indrukwekkend 'gelijker worden' van de onderwijskansen tussen mannen en vrouwen, ook wat betreft de participatie aan het tertiair onderwijs (zie Blossfeld en Shavit, 1993; SCR, 1994).

Op basis van de Volkstellingsgegevens blijkt dat in de jaren zestig de scolarisatie bij vrouwen in elke niet-meer leerplichtige generatie nog beduidend lager lag dan bij mannen. We geven

-
- (2) Voor meer details verwijzen we naar: Vanderstraeten, R. (1996), 'Analyse van de participatie aan het onderwijs in België', in: *Tijdschrift voor Sociologie*, 17 (4).
 - (3) Het dient onderstreept dat Vanderstraeten de *globale onderwijsdeelname* bestudeert op basis van de *Algemene Volkstellingen* van 1961, 1970, 1981 en 1991, terwijl wij in het bijzonder de *deelname aan het hoger onderwijs* bestuderen en dit o.m. op basis van twee *steekproeven* uit de NIS-Volkstellingsgegevens (1981-1991). Dit verklaart waarom onze cijfers op basis van de Volkstellingsgegevens verschillen van deze van Vanderstraeten.
 - (4) De participatie-indices op basis van de CSB-enquêtes (1985-1992) liggen in vergelijking tot deze op basis van de NIS-Volkstellingsgegevens (1981-1991) steeds iets hoger, maar schetsen eenzelfde tendens. We besluiten dat de cijfers op basis van de CSB-enquêtes globaal goed overeen komen met deze op basis van de twee steekproeven uit de NIS-Volkstelling.
 - (5) Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Departement Onderwijs (1996), *Het Vlaams onderwijs. Enkele internationale blikvangers*, 78.

enkele cijfers ter illustratie: in 1961 volgde in België 19.8% van alle 20-jarige mannen onderwijs tegenover slechts 9.8% van de 20-jarige vrouwen, in 1970 ging het om respectievelijk 26.2% tegenover 18.6%. In 1981 vervaagde het verschil in onderwijsdeelname tussen mannen en vrouwen (29.8% van de 20-jarige mannen, maar ook 29.6% van de 20-jarige vrouwen volgden toen onderwijs). Tenslotte blijkt dat in 1991 vrouwen zelfs een overwicht in onderwijsdeelname hadden: 44.2% van de 20-jarige mannen volgde onderwijs tegenover 47.3% van de vrouwen in deze leeftijdscategorie. De scalarisatieratio's voor vrouwen zijn er de laatste decennia sterker op vooruit gegaan dan deze voor mannen. Hierdoor hebben vrouwen hun achterstand t.a.v. mannen inzake onderwijsdeelname stelselmatig ingehaald en zelfs omgebogen in een voorsprong (zie Vanderstraeten, 1996).

Door deze evolutie zijn ook in het hoger onderwijs de sekse-verschillen vervaagd. In het academiejaar 1991-1992 waren 52.5% van de generatiestudenten (6) in het hoger onderwijs meisjes. In het hoger onderwijs buiten de universiteit is er in de vijf onderzochte academiejaren altijd een overwicht aan vrouwelijke generatiestudenten, in het universitair onderwijs ligt de verdeling meisjes/jongens ongeveer gelijk (7) (VLRIND, 1995, 1996).

Ook in onze enquêtegegevens en in de resultaten op basis van twee steekproeven uit de NIS-Volkstelling (1981-1991) onderkennen we dat in overeenstemming met de internationale bevindingen ook in Vlaanderen de expansie in de deelname aan het hoger onderwijs in iets grotere mate op rekening moet worden geschreven van vrouwen (zie tabel 3).

Tabel 3: Evolutie van de participatie aan het tertiair onderwijs van 18 tot 25 jarige jongens en meisjes, Vlaanderen, 1985-1992*.

	CSB 1985	CSB+PSBH 1992	steekproef uit NIS-Volkstelling	
			1981	1991
Jongens	18	27	16	24
Meisjes	18	30	16	26
	N=1238	N=1173	N=9309	N=7840

* Cijfers voor 1976 ontbreken omdat voor dat jaar niet van alle respondenten het geslacht bekend is (enkel van gezinshoofden).

Bron: 1985: CSB-enquêtes

1992: fusie-bestand: CSB+PSBH

steekproef uit de NIS-Volkstelling (1981-1991)

- (6) Met de term generatiestudent worden de volgende studenten bedoeld: voor het hoger onderwijs buiten de universiteit: de studenten die voor het eerst zijn ingeschreven in een eerste jaar van het hoger onderwijs; voor het universitair onderwijs: de studenten die voor het eerst zijn ingeschreven in een eerste jaar aan een Belgische universiteit.
- (7) De reductie van de sekse-ongelijkheid inzake (hoger) onderwijsdeelname betekent evenwel niet dat daarmee alle sekse-verschillen in het onderwijs zijn verdwenen. Mannen en vrouwen blijven van elkaar verschillen bv. in de keuze van studierichting, slaagpercentages, bissen, ... Voor meer informatie hieromtrent zie bijv.: De Neve, H. (1991), *Studierendementen aan KULeuven in de periode 1984-1985 tot en met 1988-1989*, Katholieke Universiteit Leuven, Dienst Universitair Onderwijs, 58.

3. Blijvende sociale ongelijkheden in het hoger onderwijs

Indien de kloof tussen mannen en vrouwen wat betreft de deelname aan het hoger onderwijs de laatste decennia stelselmatig is verkleind, geldt dit dan ook voor de verschillen naargelang sociale afkomst?

Alvorens dit toe te lichten dringt zich een kanttekening bij het concept 'sociale afkomst' op. Het concept sociale afkomst kan op verschillende wijzen worden geoperationaliseerd. In eerste instantie denken we dan aan de socio-professionele categorie, het onderwijsniveau van de ouders en de financiële positie van het gezin waarin men opgroeide. Als een gevolg van maatschappelijke ontwikkelingen zoals o.m. het stijgend aantal echtscheidingen, de hoge werkloosheidsgraad en de tendens naar tweeverdienerschap, worden recent ook nog andere indicatoren aangeduid zoals: het al dan niet opgroeien in een éénoudergezin of een één- of tweeverdienersgezin, etc... In deze bijdrage zal sociale afkomst vooralsnog enkel worden gemeten aan de hand van de socio-professionele categorie, de activiteit, het onderwijsniveau van de ouders en de inkomenspositie van het gezin waarin men opgroeide.

In wat volgt berekenen we participatie-indices aan het tertiair onderwijs (HOBU of UHO) naar sociale achtergrond, voor *alle* 18 tot 25 jarigen. Het gaat dan zowel om 18 tot 25 jarigen die nog bij hun ouders wonen als om jongeren die reeds zelfstandig wonen. Dit lijkt misschien evident maar is het niet. De meeste databestanden, zoals ook de NIS-Volkstellingsgegevens bevatten immers geen informatie over de sociale achtergrond van zelfstandig wonende jongeren. Voor onze vraagstelling is het echter belangrijk om ook de zelfstandig wonende jongeren bij de potentiële participanten te rekenen. Immers, bijna niemand van deze jongeren volgt hoger onderwijs terwijl tegelijk het aandeel jongeren onder hen met een vader die laaggeschoold of arbeider was, groter is dan bij jongeren in het algemeen. Weglaten van deze groep zou dus de resultaten vertekenen (in 1976 woonde in Vlaanderen 18% van de 18-25 jarigen zelfstandig, in 1985 19% en in 1992 22%). Bij het achterhalen van de sociale afkomst van de zelfstandig wonende jongeren werden we evenwel geconfronteerd met een aantal beperkingen. Voor meer informatie over deze beperkingen en de gehanteerde oplossingen verwijzen we naar de bijlage.

3.1. *Naar socio-professionele status en onderwijsniveau van de ouders*

Onderstaande tabellen illustreren voor Vlaanderen zowel in 1976, 1985 als in 1992 dat er een duidelijke sociale hiërarchie inzake deelname aan het tertiair onderwijs bestaat: kinderen van bedienden en kinderen van hooggeschoolden participeren telkens ongeveer drie à vier keer meer aan het hoger onderwijs dan arbeiderskinderen en kinderen van laaggeschoolden.

Wat de verschuivingen tijdens de beschouwde periode betreft, blijkt *ten eerste* dat de globale participatie aan het tertiair onderwijs stabiel bleef in de periode 1976-1985, terwijl de periode 1985-1992 werd gekenmerkt door een sterke expansie van de deelname aan tertiair onderwijs (een procentuele groei van +61%). *Ten tweede* verliep de evolutie binnen de onderscheiden sociale categorieën ongeveer parallel aan de algemene evolutie. Dit betekent dat hoewel in de periode 1985-1992 de deelname aan hoger onderwijs van 18-25 jarigen uit *alle* beroepsgroepen en *ongeacht het scholingsniveau* van het gezinshoofd erop vooruit ging, dit niet gepaard is gegaan met een afname van het belang van deze sociale achtergrondkenmerken

voor iemands kans op participatie. Dit verband blijft stabiel omdat arbeiderskinderen en kinderen van bedienden, maar ook kinderen van laag- en hooggeschoolden er ongeveer even sterk op vooruit zijn gegaan (de procentuele groei in deelname tussen 1985 en 1992 bedraagt +55% voor arbeiderskinderen en +52% voor kinderen van bedienden, +33% voor kinderen van laaggeschoolden, +36% voor kinderen van hooggeschoolden).

Tabel 4: Participatie aan het hoger onderwijs van 18 tot 25 jarigen, naar socio-professionele categorie van het gezinshoofd, Vlaanderen, 1976-1985-1992.

socio-professionele categorie gezinshoofd	Participatie-indices			aandeel in de totale groep (*)		
	1976 CSB	1985 CSB	1992 CSB-PSBH	1976	1985	1992
arbeider	8	9	14	47%	40%	35%
bediende	32	27	41	29%	43%	43%
ander beroep	22	21	28	24%	17%	22%
globale participatie	17	18	29	100%	100%	100%
				N=1553	N=1188	N=1146

(*) d.w.z. alle 18-25 jarigen

Noot: het verband tussen socio-professionele categorie en participatie aan het tertiair onderwijs is statistisch significant in alle drie jaren op het niveau 0,1%. De veranderingen in dit verband over de jaren heen waren niet significant (de significantie werd getoetst aan de hand van een log-lineair model).

Bron: 1985: CSB-enquêtes

1992: fusie-bestand: CSB+PSBH

Tabel 5: Participatie aan het hoger onderwijs van 18 tot 25 jarigen, naar onderwijsniveau van het gezinshoofd, Vlaanderen, 1976-1985-1992.

onderwijsniveau gezinshoofd (1)	Participatie-indices			aandeel in de totale groep (*)		
	1976 CSB	1985 CSB	1992 CSB-PSBH	1976	1985	1992
laag	13	12	16	74%	59%	49%
midden	33	22	30	16%	24%	25%
hoog	43	38	52	9%	17%	26%
globale participatie	17	18	29	100%	100%	100%
				N=1550	N=1196	N=1137

(1) Laaggeschoold = ten hoogste lager secundair

Middengeschoold = ten hoogste hoger secundair (BSO/TSO of ASO)

Hooggeschoold = Hoger Onderwijs Buiten de Universiteit (HOKT of HOLT) of Universitair Hoger Onderwijs.

(*) d.w.z. alle 18-25 jarigen.

Noot: het verband tussen het onderwijsniveau van het gezinshoofd en participatie aan het tertiair onderwijs is statistisch significant in alle drie jaren op het niveau 0,1%. De veranderingen in dit verband over de jaren heen waren niet significant (de significantie werd getoetst aan de hand van een log-lineair model).

Bron: 1985: CSB-enquêtes

1992: fusie-bestand: CSB+PSBH

In buitenlands onderzoek vinden we overwegend een bevestiging van zulk een stabiel gebleven verband tussen sociale afkomst en onderwijskansen. Zo werd ook in andere welvaartsstaten vastgesteld dat ondanks het feit dat nu ook een groeiend aantal kinderen van

minder geprivilegieerde afkomst de weg naar het hoger onderwijs hebben gevonden, zij in vergelijking tot kinderen uit de hogere socio-economische groepen nog steeds ondervertegenwoordigd blijven (zie OECD, 1997). Ook Blossfeld en Shavit concludeerden op basis van een vergelijkende studie in dertien landen dat: *'although there is a uniform trend of educational expansion in the participant societies, there is no uniform outcome with respect to educational inequality. Most notably, in most cases, expansion has not entailed greater equality of educational opportunity among socio-economic strata. With the exceptions of Sweden and the Netherlands, the studies do not reveal a consistent decline in the associations between social origins and educational attainment. In eleven of the thirteen societies stability was found* (Blossfeld en Shavit, 1993).

Bij de vaststelling dat het verband tussen sociale afkomst en hoger onderwijsparticipatie in de periode 1976-1992 stabiel bleef, moet worden opgemerkt dat ook het aandeel arbeiderskinderen en vooral het aandeel kinderen van laaggeschoolden in deze periode sterk afnam. In 1976 had 47% van de 18-25 jarigen een gezinshoofd waarvan de socio-professionele categorie arbeider was, in 1992 35%. Vooral in functie van het onderwijsniveau van het gezinshoofd stellen we grote verschuivingen vast. In 1976 had 74% van alle 18-25 jarigen een gezinshoofd dat ten hoogste een diploma lager secundair had behaald (thans de vaak gebruikte definitie van laaggeschoold), in 1985 gold dit voor ongeveer 60% en in 1992 daalde het aandeel tot 50%.

Het is belangrijk om bij de interpretatie van de participatie-indices doorheen de tijd rekening te houden met deze verschuivingen aangezien zij hebben geleid tot een andere context. Immers, ook in 1992 ligt voor arbeiderskinderen de kans om te participeren nog steeds zo'n 27 procentpunten lager dan voor kinderen van bedienden, maar het gaat dan wel om een kleiner geworden groep. Ook de merkwaardige daling van de participatie bij kinderen van hogeschoolden van 43% in 1976 tot 26% in 1992 moet wellicht worden geïnterpreteerd in het licht van het feit dat er in 1976 veel minder 18-25 jarigen waren met een hogeschoold gezinshoofd (respectievelijk 9% in 1976 tegenover 26% in 1992). Op zijn minst kan worden gezegd dat in 1976 de relatieve positie van hogeschoolden (HOBU of universiteit) veel beter was. Analoog kan men opmerken dat een diploma van 'ten hoogste lager secundair' in een globaal hogeschoolde samenleving anno 1992 eigenlijk een andere betekenis heeft dan in 1976.

Het leek ons daarom zinvol om ook participatie-indices te berekenen in functie van het 'relatieve' onderwijsniveau van het gezinshoofd, waarmee we het onderwijsniveau t.o.v. het gemiddeld onderwijsniveau van de bevolking in het betreffende jaar bedoelen (het mediaan onderwijsniveau) (8). Tabel 6 vergelijkt de participatie aan het tertiair onderwijs van 18-25 jarigen volgens deze laatste methode. Ook op basis van deze werkwijze vinden we een stabiel gebleven kloof in participatie tussen kinderen van relatief laag- en relatief hogeschoolden. Deze laatste participeren zowel in 1976, 1985 als in 1992 telkens ongeveer drie keer zoveel aan het hoger onderwijs (zie tabel 6).

(8) In 1976 had afgerond 50% van de 18-25 jarigen een gezinshoofd met een diploma 'lager onderwijs', in 1985 betreft het een diploma lager BSO of TSO en in 1992 een diploma lager ASO.

Tabel 6: Participatie aan het hoger onderwijs van 18 tot 25 jarigen, naar het ‘relatief’ onderwijsniveau van het gezinshoofd, Vlaanderen, 1976-1985-1992.

relatief onderwijsniveau gezinshoofd	Participatie-indices		
	1976	1985	1992
relatief laaggeschoold (*)	9	12	15
relatief hooggeschoold	29	29	43
globale participatie	17	18	29
	N=1561	N=1196	N=711

(*) laag, d.w.z. behorende tot de afgerond 50% laagstgeschoolden.

Noot: het verband tussen het relatief onderwijsniveau van het gezinshoofd en participatie aan het tertiair onderwijs is statistisch significant in alle drie jaren op het niveau 0,1%.

Bron: CSB-enquêtes, 1976-1985-1992.

Tenslotte werd nagegaan in welke mate de participatie aan het hoger onderwijs varieert in functie van de gecumuleerde onderwijsscore van de ouders (zie tabel 7) en in functie van de activiteit van het gezinshoofd (zie tabel 8). Hierbij werden we geconfronteerd met het probleem dat we niet van alle 18-25 jarigen, in het bijzonder van deze die reeds zelfstandig wonen, het onderwijsniveau van de ouders en de activiteit van het gezinshoofd kennen. Deze sociale achtergrondinformatie kon enkel worden achterhaald voor 1992, aangezien de CSB-enquête van 1992 kadert in het Socio-Economisch Panel (SEP). Bovendien bevat de PSBH-enquête van 1992 informatie over het onderwijsniveau van de vader en moeder en dit voor *alle* individuen, dus ook voor *alle* 18-25 jarigen inclusief de zelfstandig wonenden. Voor 1992 hebben we aldus de participatie in functie van de gecumuleerde onderwijsscore van de ouders kunnen berekenen op basis van een fusiebestand PSBH+SEP, deze in functie van activiteit van het gezinshoofd enkel op basis van SEP.

Tabel 7 toont aan dat kinderen met een hooggeschoolde vader en moeder ongeveer vier keer méér participeren aan het hoger onderwijs dan kinderen waarvan de beide ouders laaggeschoold zijn. Bovendien zijn er indicaties dat het onderwijsniveau van de vader de belangrijkste determinerende factor is. Zolang de vader hooggeschoold is, lijkt het onderwijsniveau van de moeder er niet veel toe te doen. Indien de vader laaggeschoold is, zijn er indicaties dat het onderwijsniveau van de moeder wel enig effect heeft. Het blijft hier evenwel bij indicaties, gezien de kleine aantallen kunnen we geen eenduidige conclusies trekken.

Tabel 7: Participatie aan het hoger onderwijs van 18 tot 25 jarigen, naar gecumuleerde onderwijsscore van de ouders, Vlaanderen, 1992.

gecumuleerde onderwijsscore (vader-moeder)	1992	aandeel in de totale groep (*)
hoog-hoog	59	15%
hoog-midden	52	9%
hoog-laag	52	5%
midden-hoog	(50)	3%
midden-hoog	30	12%
midden-laag	28	11%
laag-hoog	(30)	2%
laag-midden	26	9%
laag-laag	16	35%
N=779		

() gebaseerd op kleine aantallen N<25, dus enkel indicatief

(*) d.w.z. alle 18-25 jarigen

Noot: het verband tussen de gecumuleerde onderwijsscore van de ouders en participatie aan het tertiair onderwijs is statistisch significant op het niveau 0,1%.

Bron: fusiebestand van: PSBH + panel SEP, 1992.

Tabel 8 illustreert dat naast arbeiderskinderen, kinderen met een niet-tewerkgesteld gezinshoofd het minst participeren aan het hoger onderwijs (slechts 19 op 100 van deze laatsten volgden in 1992 hoger onderwijs).

Tabel 8: Participatie aan het hoger onderwijs van 18 tot 25 jarigen, naar activiteit van het gezinshoofd, Vlaanderen, 1992.

activiteit gezinshoofd	1992	aandeel in de totale groep (*)
arbeider	20	22%
bediende	48	42%
ander beroep	29	16%
niet-tewerkgesteld	19	20%
N=623		

(*) d.w.z. alle 18-25 jarigen

Noot: het verband tussen de activiteit van het gezinshoofd en participatie aan het tertiair onderwijs is statistisch significant op het niveau 0,1%.

Bron: panel SEP, 1992.

3.2. De participatie aan het hoger onderwijs van 18 tot 25 jarige jongens en meisjes, naar sociale achtergrond

Voorgaande tabellen illustreerden zowel over een langere termijn (1976-1992) als over een kortere tijdsspanne (1985-1992) een stabiel gebleven verband tussen al dan niet deelnemen aan het hoger onderwijs en sociale achtergrond. In welke mate blijft dit patroon behouden indien we binnen de groep 18-25 jarigen een onderscheid maken tussen jongens en meisjes?

De tabellen 9 en 10 tonen aan dat controle naar geslacht geen afbreuk doet aan wat eerder werd vastgesteld. Van alle 18 tot 25 jarige jongens participeren diegenen met een gezinshoofd dat bediende is of hooggeschoold zowel in 1985 als in 1992 ongeveer drie keer meer aan het hoger onderwijs dan diegenen met een gezinshoofd dat arbeider is of laaggeschoold. Bij meisjes daarentegen zijn er indicaties dat de expansie van de deelname aan het hoger onderwijs sterker was bij meisjes uit de middenklasse (gezinshoofd bediende of ander beroep) en bij meisjes met een hooggeschoold gezinshoofd. De verschillen in de evolutie bij jongens en meisjes bleken echter statistisch niet significant (de significantie werd getoetst aan de hand van een log-lineair model).

Tabel 9: Participatie aan het hoger onderwijs van 18 tot 25 jarige jongens en meisjes, naar socio-professionele categorie van het gezinshoofd, Vlaanderen, 1985-1992.

socio-professionele categorie gezinshoofd	Participatie-indices				aandeel in de totale groep (*)			
	Jongens		Meisjes		Jongens		Meisjes	
	1985	1992	1985	1992	1985	1992	1985	1992
arbeider	9	15	9	12	41%	34%	39%	36%
bediende	25	39	29	44	42%	44%	44%	42%
ander beroep	26	24	17	32	17%	22%	17%	22%
					N=618	N=586	N=569	N=560

(*) d.w.z. alle 18-25 jarigen.

Noot: het verband tussen socio-professionele categorie en participatie aan het tertiair onderwijs is statistisch significant in alle drie jaren op het niveau 0,1%. De veranderingen in dit verband over de jaren heen waren niet significant (de significantie werd getoetst aan de hand van een log-lineair model).

Bron: 1985: CSB-enquêtes

1992: fusie-bestand: CSB+PSBH

Tabel 10: Participatie aan het hoger onderwijs van 18 tot 25 jarige jongens en meisjes, naar onderwijsniveau van het gezinshoofd, Vlaanderen, 1985-1992.

onderwijsniveau gezinshoofd	Participatie-indices				aandeel in de totale groep (*)			
	Jongens		Meisjes		Jongens		Meisjes	
	1985	1992	1985	1992	1985	1992	1985	1992
laag	11	17	12	16	61%	50%	39%	48%
midden	26	28	17	32	24%	26%	44%	25%
hoog	37	48	39	57	15%	24%	17%	27%
					N=613	N=590	N=582	N=560

(*) d.w.z. alle 18-25 jarigen.

Noot: het verband tussen onderwijsniveau van het gezinshoofd en participatie aan het tertiair onderwijs is statistisch significant in alle drie jaren op het niveau 0,1%. De veranderingen in dit verband over de jaren heen waren niet significant (de significantie werd getoetst aan de hand van een log-lineair model).

Bron: 1985: CSB-enquêtes

1992: fusie-bestand: CSB+PSBH

3.3. Ongelijkheden naar inkomen van de ouders

Bij het onderzoeken van de deelname aan het hoger onderwijs in functie van inkomen, worden we geconfronteerd met het probleem dat alleen van de kinderen die nog bij de ouders wonen, bekend is wat de inkomenspositie is van het gezin waarin ze opgroeiden. Van jongeren tussen 18 en 25 jaar die reeds zelfstandig wonen hebben we hierover dus geen informatie. Maar aangezien de enquête van 1992 kadert in het Socio-Economisch Panel, kan wél van alle 18 tot 25 jarigen (inclusief de zelfstandig wonenden) die deel uitmaakten van dit panel de financiële positie van het gezin waarin ze opgroeiden worden achterhaald.

Zo toont tabel 11 participatie-indices naar diverse soorten inkomensquintielen (d.i. de indeling van de bevolking volgens inkomenshoogte in vijf categorieën van telkens twintig procent). De inkomensquintielen werden berekend op basis van het gestandaardiseerd totaal gezinsinkomen (1), op basis van het persoonlijk inkomen van het gezinshoofd en de partner samen (2) en tenslotte op basis van het totaal inkomen van het gezinshoofd (3).

Tabel 11: Participatie aan het hoger onderwijs naar inkomensquintielen, Vlaanderen, 1992.

gemiddeld inkomen per gestandaardiseerd inkomensquintiel (1)	1992	aandeel in de totale groep (*)
1. 31.597 BEF	22	7%
2. 46.414 BEF	35	15%
3. 58.399 BEF	28	23%
4. 71.302 BEF	30	23%
5. 102.862 BEF	35	32%
gemiddeld inkomen gezinshoofd en partner per quintiel (2)		
1. 23.475 BEF	24	8%
2. 40.158 BEF	18	17%
3. 52.913 BEF	23	24%
4. 70.861 BEF	28	26%
5. 111.776 BEF	53	25%
gemiddeld inkomen gezinshoofd per quintiel (3)		
1. 21.053 BEF	19	8%
2. 33.587 BEF	15	16%
3. 41.610 BEF	16	23%
4. 51.048 BEF	35	20%
5. 82.634 BEF	51	32%

(*) d.w.z. alle 18-25 jarigen.

Noot: het verband tussen gestandaardiseerd inkomensquintiel en participatie aan het tertiair onderwijs (1) bleek statistisch niet significant, terwijl (2) en (3) significant zijn op het niveau 0,2%.

Bron: Sociaal-Economisch Panel, 1992.

De gestandaardiseerde inkomensquintielen geven de financiële draagkracht of welvaart van een gezin weer. Vereenvoudigd gesteld komt het erop neer dat het totaal gezinsinkomen (inclusief kinderbijslag, studiebeurzen, inkomen van thuiswonende kinderen, ...) wordt gedeeld door de gezinslasten. Tabel 11 (1) toont aan dat er weinig differentiatie bestaat in participatie aan het tertiair onderwijs naar financiële draagkracht. Dronkers en de Graaf kwamen eveneens tot de bevinding dat: 'de verschillen in financiële draagkracht in tegenstelling tot vroeger niet meer van groot belang zijn voor de schoolloopbanen' (Dronkers en de Graaf, 1995).

Daar waar financiële draagkracht (dus het gestandaardiseerd gezinsinkomen) blijkbaar geen significante determinant is van hoger onderwijsparticipatie, geldt dit wél voor het gezamenlijk inkomen van het gezinshoofd en partner en voor dat van het gezinshoofd alleen. Deze laatste zijn eigenlijk een weerspiegeling van sociale status op basis van inkomen. Wanneer inkomensquintielen worden berekend in functie van het gezamenlijk inkomen van gezinshoofd en partner, blijkt dat kinderen uit het hoogste inkomensquintiel méér dan dubbel zo vaak hoger onderwijs volgen dan kinderen uit de lagere inkomensquintielen (zie tabel 11) (2)). In functie van enkel het inkomen van het gezinshoofd, wordt de kloof in participatiegraad tussen kinderen uit de twee hoogste inkomensquintielen en de andere kinderen zelfs nog duidelijker zichtbaar (zie tabel 11) (3)).

3.4. De participatie aan het hoger onderwijs naar onderwijsniveau, socio-professionele categorie en inkomen van het gezinshoofd: enkele resultaten op basis van een Multiple Classificatie Analyse

In wat voorafging werd aangetoond dat er telkens een significant verband bestaat tussen de participatie aan het hoger onderwijs enerzijds en het onderwijsniveau, de socio-professionele categorie en het inkomen van het gezinshoofd anderzijds. Vervolgens vroegen we ons af welke van deze drie factoren nu het grootste effect heeft op de deelname aan het hoger onderwijs. We gingen dit na aan de hand van MCA (Multiple Classificatie Analyse) een vorm van Variantieanalyse, gebruikmakend van de gegevens uit de SEP-panel, golf 1992.

Tabel 12 geeft de MCA-coëfficiënten weer vóór en ná controle voor andere factoren. De coëfficiënten vóór controle geven in feite de bivariate effecten weer (kolom 1). Vervolgens hebben we het effect van een variabele gemeten (na controle voor andere factoren) aan de hand van het verschil tussen de hoogste -en de laagste coëfficiënt (weergegeven in vet, kolom 2). Dit verschil is na controle voor andere factoren, .29 voor de variabele onderwijsniveau, .12 voor socio-professionele categorie, en .18 wat de inkomensquintielen betreft.

Hieruit besluiten we dat het relatieve belang van het onderwijsniveau van het gezinshoofd, na controle voor andere factoren, het grootst is. Vervolgens heeft het inkomen een groter effect dan de socio-professionele categorie van het gezinshoofd. Het effect van deze laatste variabele bleek na controle voor de andere factoren zelfs niet meer significant te zijn.

Daarenboven stelden we bij een MCA op basis van de enquête-gegevens 1976, 1985 en 1992 met alleen onderwijsniveau en socio-professionele categorie van het gezinshoofd vast, dat het relatieve belang van het onderwijsniveau over de jaren heen lijkt te zijn toegenomen. Zo steeg het verschil tussen de hoogste -en laagste coëfficiënt (na controle voor andere factoren) van .21 in 1976 en in 1985 naar .33 in 1992. Bij socio-professionele categorie is die stijging op zijn minst veel minder sterk te noemen.

Tabel 12: Multiple Classificatie Analyse van de participatie aan het hoger onderwijs van 18 tot 25 jarigen in Vlaanderen, 1992.

	zonder controle voor andere factoren (1)	met controle voor andere factoren (2)
<i>onderwijsniveau gezinshoofd</i>		.29
laag	-.16	-.11
midden	.00	.00
hoog	.27	.18
<i>socio-professionele categorie gezinshoofd</i>		.12
arbeider	-.19	-.06
bediende	.15	.06
andere	-.05	-.03
<i>inkomensquintiel gezinshoofd</i>		.18
1.	-.17	-.09
2.	-.17	-.10
3.	-.15	-.08
4.	.03	.04
5.	.19	.08

R² = .186; N=555

(*) De coëfficiënten geven de afwijking weer binnen elke categorie t.o.v. het algemeen gemiddelde (= .34)

Bron: Sociaal-Economisch Panel, 1992.

Tabel 13: Multiple Classificatie Analyse van de participatie aan het hoger onderwijs van 18 tot 25 jarigen in Vlaanderen, 1976-1985-1992.

	1976	1985	1992
<i>onderwijsniveau gezinshoofd</i>	.21	.21	.33
laag	-.04	-.05	-.12
midden	.10	.01	-.01
hoog	.17	.16	.21
<i>socio-professionele categorie gezinshoofd</i>	.15	.11	.18
arbeider	-.07	-.06	-.10
bediende	.08	.05	.08
andere	.04	.03	-.04

(*) tabel 13 geeft enkel de coëfficiënten weer ná controle voor andere factoren. De coëfficiënten geven de afwijking weer binnen elke categorie t.o.v. het algemeen gemiddelde d.i. .19 in 1976, .19 in 1985 en .33 in 1992.

Bron: CSB-enquêtes, 1976, 1985, 1992.

4. Participatie aan het hoger onderwijs, een goede indicator voor iemands uiteindelijk bereikte onderwijsniveau? Enkele indicatieve cijfers

In deze paragraaf gaan we na in welke mate iemands deelname aan het hoger onderwijs een goede indicator is van zijn uiteindelijk bereikte onderwijsniveau. Dit is van belang aangezien men bij de eerder gepresenteerde sociaal gedifferentieerde participatie-indices de kritiek zou kunnen geven dat deze mogelijk een vertekend beeld schetsen van het uiteindelijk *bereikte* onderwijsniveau in functie van sociale afkomst. Zo kan men de hypothese formuleren dat hoewel arbeiderskinderen en kinderen van laaggeschoolden onderparticiperen aan het hoger onderwijs, indien zij wél participeren in grotere mate slagen. Dit laatste omdat het zeer plausibel is dat het vooral de meest getalenteerde kinderen uit de ‘lagere’ sociale strata zijn, die een voortgezette studie durven aanvatten, terwijl bij kinderen uit de ‘hogere’ sociale strata ook een groter aandeel ‘minder getalenteerde’ kinderen onder druk van het thuismilieu hoger onderwijs aanvatten, maar uiteindelijk toch niet slagen.

Het toetsen van deze hypothese ligt niet voor de hand, aangezien we hiervoor een indicator van ‘talent’ nodig hebben, bv. op basis van een schoolvaardigheidstoets. Desalniettemin vonden we geen indicaties die de hypothese bevestigen. Integendeel, op basis van onderzoek aan de KULeuven naar de studierendementen (zie De Neve, 1991) en aan de hand van onze cijfers (zie tabel 14) wordt de hierboven aangehaalde hypothese eerder verworpen.

Tabel 14: Het percentage tertiair onderwijskinderen uit 1985 dat een diploma hoger onderwijs heeft behaald in 1992, naar onderwijsniveau en socio-professionele categorie van het gezinshoofd, Vlaanderen (*).

	% dat diploma hoger onderwijs behaalde	aandeel in de populatie tertiair onderwijskinderen 1985
<i>Naar onderwijsniveau gezinshoofd (N=77)</i>		
laag (N=28)	85%	40%
midden (N=23)	91%	27%
hoog (N=26)	81%	33%
<i>Naar socio-professionele status van het gezinshoofd (N=79)</i>		
arbeider (N=15)	81%	19%
bediende (N=49)	89%	54%
ander beroep (N=15)	85%	26%

(*) Omwille van de kleine aantallen zijn de cijfers enkel indicatief.

Noot: Het verband tussen het onderwijsniveau en de socio-professionele categorie van het gezinshoofd enerzijds, en het halen van een diploma hoger onderwijs anderzijds is statistisch niet significant.

Bron: SEP, golf 1985-1992.

Uit het onderzoek van De Neve blijkt *ten eerste* dat, daar waar het bissen afneemt, de kans op ‘drop-out’ juist toeneemt naarmate de studenten afkomstig zijn uit de lagere socio-economische categorieën. *Ten tweede* zijn ook de verschillen in het rendement van bissen frappant. Analooq aan de hypothese die wij hierboven formuleerden maakte De Neve de bedenking dat: ‘Men zou kunnen verwachten dat voor studenten uit een hogere categorie de drempel om te bissen gemakkelijker genomen wordt, terwijl studenten uit een arbeidersmilieu pas dan (mogen) bissen wanneer hun slaagkansen vrij hoog worden ingeschat’. Uit zijn

onderzoek blijkt evenwel dat de slaagpercentages van bissers per socio-economische categorie vrijwel dezelfde rangorde vertonen als bij de generatiestudenten, zij het dat ze telkens zowat 15% hoger liggen. Wat de algemene slaagpercentages betreft, toont het onderzoek aan de KULeuven nog steeds belangrijke ongelijkheden in functie van sociale herkomst: vrij hoge slaagpercentages werden vastgesteld in de categorieën 'Academische Functie', 'Licentiaat', 'Directiefunctie' en 'Landbouwer',... Lage slaagcijfers treffen we aan bij de diverse categorieën 'Arbeiders' (Ongeschoolde, geschoolde, gespecialiseerde en Zelfstandige Ambachten), bij de categorieën 'Winkeliers' en 'Klerk' (De Neve, 1991: 27-37).

Ook op basis van onze cijfers (zie tabel 14) zijn er indicaties dat de hypothese die zegt dat kinderen uit de lagere socio-economische categorieën in grotere mate slagen dan kinderen uit de hogere sociale strata kan worden weerlegd. In tabel 14 wordt via panel-analyses nagegaan of de kinderen die in 1985 tertiair onderwijs volgden uiteindelijk ook een diploma hoger onderwijs hebben verzilverd, en dit in functie van het scholingsniveau en de socio-professionele categorie van het gezinshoofd. Hieruit blijkt dat het merendeel van de tertiair onderwijskinderen een diploma hoger onderwijs behaalde. Bovendien stellen we geen grote verschillen vast in functie van het onderwijsniveau en de socio-professionele categorie van het gezinshoofd. Dit betekent dat de door ons eerder weergegeven participatie-indices in functie van sociale afkomst tevens een goede indicator zijn van wat het uiteindelijk bereikte onderwijsniveau in functie van sociale afkomst is.

5. Blijvende barrières op de weg naar het hoger onderwijs

5.1. Het studietoelagenstelsel, een belangrijk instrument ter afbouw van financiële drempels in het onderwijs

Het afbouwen van financiële barrières, zodat ook minvermogende jongeren de kans krijgen om te studeren, is van oudsher een centrale doelstelling in het democratiseringsbeleid. Studietoelagen vormen daarbij ongetwijfeld één van de belangrijkste door de overheid ingezette middelen. In wat volgt zal worden geïllustreerd dat het studietoelagenstelsel zoals we dat vandaag kennen er één is van sterk selectieve tegemoetkomingen voor minvermogenden.

Wat de studietoelagen voor het hoger onderwijs betreft, daalde volgens de cijfers uit de statistische jaarboeken van het Departement Onderwijs in de periode 1990-1995 zowel het aantal aanvragen als toekenningen aanzienlijk (het aantal aanvragen daalde van 53.209 in 1990-1991 naar 44.088 in 1994-1995; het aantal toekenningen van 40.050 in 1990-1991 naar 30.561 voor 1994-1995). Dit betekent een daling van het aantal beursstudenten aan de universiteit van ongeveer 22% naar 15% en aan de hoge scholen van 35% naar 25%. Tijdens het academiejaar 1995-1996 werd deze dalende trend voor het hoger onderwijs evenwel gekenterd. Ten opzichte van het voorgaande jaar was er een stijging van het aantal aanvragen met ongeveer 4.6%. In het secundair onderwijs is er daarentegen een terugval van het aantal aanvragen met ongeveer 4.2%.

Een verklaring voor het tussen 1990 en 1995 sterk gedaalde aantal aanvragen en toekenningen, kan wellicht in eerste instantie worden gevonden in de invoering van een ingrijpende selectieve maatregel: de Kadastraal Inkomenstest (KI-test) (decreet van 24 juli

1991) (9). De invoering van de KI-test, als bijkomend criterium voor de welvaart van een gezin had een dubbele bedoeling. Ten eerste wilde men het Matteüs-effect in de verdeling van de studietoelagen corrigeren, voornamelijk door zelfstandigen, renteniers e.a. groepen met een vaak kunstmatig laag fiscaal inkomen uit te sluiten. Ten tweede wilde men een besparing realiseren o.a. voor de financiering van sociale voorzieningen in het hoger onderwijs. Evaluatieonderzoek aan het HIVA (zie Vos, 1993) toonde aan dat de maatregel met het oog op het bestrijden van het oneigenlijk gebruik inderdaad principieel nuttig was. De meerderheid van de uitgesloten aanvragers behoorde tot welstellende gezinnen die voorheen oneigenlijk gebruik maakten van het studietoelagenstelsel, de uitsluiting betrof vooral zelfstandigen en begoede landbouwers.

Dat ons studietoelagensysteem overwegend doelmatig is, blijkt uit het feit dat de studietoelagen vooral terechtkomen bij diegenen waarvoor ze bedoeld zijn. Zo geven de participatie-indices in tabel 15 de verhouding weer tussen het aantal secundair onderwijskinderen dat leeft in een gezin dat geniet van een studiebeurs t.o.v. alle secundair onderwijskinderen (de potentiële bursalen). Hieruit blijkt dat zowel in 1985 als in 1992 vooral leerlingen uit een arbeidersgezin, leerlingen met een niet-tewerkgesteld gezinshoofd (werkloos, ziek/invalid, gepensioneerd gezinshoofd,...) alsook leerlingen uit de laagste inkomensgroepen het meest kans maken op een studietoelage.

Tabel 15: Participatie aan het studietoelagensysteem voor het secundair onderwijs naar activiteit van het gezinshoofd en gestandaardiseerd inkomensquintiel, Vlaanderen, 1985-1992.

activiteit gezinshoofd	Participatie-indices		aandeel in de groep secundair onderwijskinderen	
	1985	1992	1985	1992
arbeider	22	29	27.3%	30.8%
bediende	14	13	43.9%	39.0%
ander beroep	18	11	15.6%	18.5%
niet-tewerkgesteld	48	46	13.0%	11.8%
			N=902	N=1031
gestandaardiseerd inkomensquintiel				
1.	36	38	15.4%	14.7%
2.	35	33	23.8%	20.4%
3.	26	20	20.5%	23.7%
4.	7	12	20.7%	20.7%
5.	4	6	19.6%	19.6%
			N=908	N=1041

Noot: het verband tussen activiteit van het gezinshoofd en gestandaardiseerd inkomensquintiel enerzijds en participatie aan het tertiair onderwijs anderzijds is zowel in 1985 als in 1992 statistisch significant op niveau 0,1%. Wanneer we de participatie-indices van 1985 met deze van 1992 vergelijken, zijn er indicaties dat het studiebeursstelsel voor het secundair onderwijs selectiever werd t.v.v. arbeiderskinderen, kinderen van niet-tewerkgestelden. Wat de evolutie tussen 1985 en 1992 betreft, leert toetsing aan de hand van een log-lineair model, dat deze enkel significant is bij arbeiderskinderen.

Bron: 1985: CSB-enquêtes
1992: fusie-bestand: CSB+PSBH

- (9) Deze regelgeving houdt in dat men geen recht heeft op een studietoelage wanneer het 'relatief kadastraal inkomen' - en dat van de persoon van wie men ten laste is - méér dan 20% bedraagt van het netto-belastbaar inkomen.

De participatie-indices m.b.t. de deelname aan het toelagensysteem voor het hoger onderwijs werden op analoge wijze berekend (zie tabel 16). Ook dan blijkt dat studenten uit een arbeidersgezin, studenten met een niet-tewerkgesteld gezinshoofd en studenten uit de laagste inkomensquintielen in grotere mate van het studietoelagensysteem genieten.

Tabel 16: Participatie aan het studietoelagensysteem voor het hoger onderwijs naar activiteit van het gezinshoofd en gestandaardiseerd inkomensquintiel, Vlaanderen, 1985-1992.

	Participatie-indices		aandeel in de groep hoger onderwijskinderen	
	1985	1992	1985	1992
activiteit gezinshoofd				
arbeider	41	55	14.7%	13.0%
bediende	15	17	53.9%	53.1%
ander beroep	16	11	19.4%	20.2%
niet-tewerkgesteld	26	37	11.6%	13.6%
			N=232	N=353
gestandaardiseerd inkomensquintiel				
1.	21	57	8.1%	8.9%
2.	33	53	15.4%	13.2%
3.	31	25	22.2%	18.8%
4.	17	18	25.2%	27.0%
5.	9	8	29.1%	32.2%
			N=234	N=357

Noot: het verband tussen activiteit van het gezinshoofd en gestandaardiseerd inkomensquintiel enerzijds en participatie aan het tertiair onderwijs anderzijds bleek zowel in 1985 als in 1992 statistisch significant op niveau 0,1%. Ook wat het toelagensysteem voor het hoger onderwijs betreft, zijn er indicaties dat het stelsel in de periode 1985-1992 selectiever werd naar arbeiderskinderen, kinderen van niet-tewerkgestelden en kinderen uit de laagste inkomensquintielen toe. Toetsing aan de hand van enkele log-lineaire modellen toonde evenwel aan dat deze evolutie niet significant is, wat neerkomt op stabiliteit.

Bron: 1985: CSB-enquêtes

1992: fusie-bestand: CSB+PSBH

Het is echter belangrijk hieraan toe te voegen dat kinderen uit de lagere socio-economische en lagere inkomensgroepen nog steeds minder participeren aan het hoger onderwijs (cf. punt 3 participatie-indices naar sociale afkomst) en dus ook ondervertegenwoordigd zijn in de groep potentiële bursalen. Indien we rekening houden met dit patroon van ongelijke deelname door de participatie aan het toelagensysteem níet in functie van alle hoge onderwijskinderen te berekenen, maar in functie van alle 18-25 jarigen, dan stellen we vast dat het verschil in participatie tussen arbeiderskinderen en kinderen van bedienden enerzijds en dat van kinderen uit de lagere- en hogere inkomensquintielen anderzijds, wordt uitgevlakt. Vooral in 1985, maar ook in 1992 blijkt dat wanneer we rekening houden met de blijvende sociaal ongelijke deelname aan het hoger onderwijs, kinderen uit de lagere socio-economische en lagere inkomensgroepen niet zoveel meer profijt halen uit het toelagenstelsel. Dat zich juist hier het Matteüs-effect situeert werd reeds in eerder onderzoek uitvoerig aangetoond (zie Deleeck, Huybrechs en Cantillon, 1983; Deleeck en Storms, 1989). Tabel 17 illustreert bijvoorbeeld dat er in 1992 op de 100 18-25 jarigen uit een arbeidersgezin er 12 genieten van een studiebeurs,

van de 100 kinderen met een gezinshoofd dat bediende is, zijn dit er niet zoveel minder, m.n. 8. Indien we dezelfde berekening maken in functie van inkomensquintielen, blijkt dat in 1985 de potentiële hoger onderwijskinderen uit de twee laagste inkomensquintielen niet meer oververtegenwoordigd zijn in het toelagenstelsel, terwijl zij in 1992 wel in veel grotere mate dan de onderwijskinderen uit de twee hoogste inkomensquintielen vertegenwoordigd zijn in het toelagensysteem.

Tabel 17: Participatie aan het studietoelagensysteem voor het hoger onderwijs van alle 18-25 jarigen naar activiteit van het gezinshoofd en gestandaardiseerd inkomensquintiel, Vlaanderen, 1985-1992.

activiteit gezinshoofd	Participatie-indices		aandeel in de totale groep (*)	
	1985	1992	1985	1992
arbeider	6	12	25%	21%
bediende	5	8	38%	40%
ander beroep	4	4	18%	21%
niet-tewerkgesteld	4	11	20%	18%
gestandaardiseerd inkomensquintiel				
1.	4	23	10%	8%
2.	8	19	16%	14%
3.	7	8	21%	19%
4.	4	9	23%	25%
5.	2	3	30%	35%

(*) d.w.z. alle 18-25 jarigen.

Bron: 1985: CSB-enquêtes

1992: fusie-bestand: CSB+PSBH

Onze enquêtegegevens illustreren dus dat de studietoelagen in grotere mate terecht komen bij diegenen waarvoor ze bedoeld zijn. Dit is niet verwonderlijk, aangezien de toekenningsnormen voor een studietoelage zeer streng zijn, selecteert het systeem goed naar reële draagkracht. *Dat de hogere sociale categorieën uit het studietoelagenstelsel worden geweerd (zogenaamde negatieve selectiviteit) wil niet noodzakelijk zeggen dat de lager sociale categorieën ook méér hebben gekregen.* Velen stellen dat in het geval van de studietoelagen ‘meer selectiviteit’ niet betekende ‘meer geld voor minder mensen’, maar wel ‘minder geld voor minder mensen via lagere toelagen (zie o.m. Spiessens, 1996; Devenys, 1996). Indien de gemiddelde bedragen van de studiebeurzen per socio-professionele categorie worden aangepast aan de index van de consumptieprijzen, blijkt inderdaad dat de koopkracht van deze beurzen voor *alle* huishoudens er in de periode 1986/1987-1996/1997 op achteruit is gegaan (zie tabel 18).

Tabel 18: Gemiddeld bedrag aan studiebeurs aangepast aan de indexcijfers van de consumptieprijzen (januari 1987, januari 1997).

	secundair onderwijs		HOKT	HOLT	UHO	hoger onderwijs
	'86/'87	'96/'97	'86/'87	'86/'87	'86/'87	'96/'97
arbeider	7.571	6.000	50.020	48.718	57.247	36.541
bediende	7.223	5.364	39.284	40.894	42.458	33.351
handel	9.574	6.805	71.992	64.980	76.166	56.488
ambacht	8.969	6.028	63.563	56.695	59.930	47.653
vrij beroep	9.236	6.744	63.121	67.945	69.228	49.244
landbouwer	10.245	7.516	77.991	75.213	77.646	68.099
op rust	9.014	6.926	68.659	61.410	72.533	55.560
zonder beroep	10.474	8.742	78.391	76.788	88.900	86.808
onderwijzend personeel	6.529	5.400	36.504	35.232	35.877	27.634
andere (*)	9.433	7.316	65.165	63.850	72.370	64.851

(*) werklozen maken het grootste aandeel uit in deze categorie

Bron: Bestuur Studietoelagen (1986/1987, 1996/1997).

Bovendien moet hier nog aan worden toegevoegd, dat het scheppen van de nodige voorwaarden om economisch zwakkeren de financiële mogelijkheid te bieden om te studeren, een studietoelagensysteem veronderstelt dat in voldoende mate de studiekosten dekt. Ook dit kan worden betwijfeld. Vooral in het secundair onderwijs schijnt de kloof tussen studiekost en studietoelage groot te zijn. In het hoger onderwijs werden de toelagen de voorbije jaren geïndexeerd, zodat de directe kost voor thuiswonende studenten gedekt is. Voor kotstudenten blijft er echter een probleem van onvoldoende dekking (Nicaise, 1996, 1997).

Bovendien waarschuwden de onderzoekers aan het HIVA er reeds voor dat door de KI-test niet alleen oneigenlijke gebruikers uit het systeem werden geweerd, maar er ook een niet te verwaarlozen groep rechtmatige gebruikers ten onrechte werd uitgesloten. Theoretisch - maar ook in de praktijk is het immers mogelijk dat bepaalde gezinnen met een erg laag netto-belastbaar inkomen - bijvoorbeeld 150.000 BEF - en een laag KI - bijvoorbeeld 31.000 BEF worden uitgesloten. Deze gezinnen worden niet bereikt door de uitzonderingsmaatregel aangezien het gaat om gezinnen met een netto-belastbaar inkomen dat een mengeling is van verschillende inkomenstypes: een deel inkomen uit arbeid, een gedeeltelijk bestaansminimum,... Een oplossing die voor dit probleem wordt bepleit is de invoering van een minimale KI-drempel, gedifferentieerd naar personen ten laste, beneden dewelke men de KI-test niet zal uitvoeren (Nicaise, 1996).

Het studietoelagenstelsel komt bovendien ook nog vanuit een andere hoek onder druk te staan. Recent onderzoek uitgevoerd aan het Centrum voor Sociaal Beleid naar de groeiende categorie van jonge bestaansminimumtrekkers (zie De Lathouwer, Franssen, Andries en Tan, 1997) toonde immers aan dat één derde van de bestaansminimumtrekkers tussen 18 en 24 jaar student is. De door de gemeenschappen uitgekeerde maximale studiebeurzen zijn blijkbaar te laag om alleenstaande behoeftige studenten in staat te stellen ervan te leven en te studeren. Het resultaat is dat velen uiteindelijk aankloppen bij het OCMW. Dit betekent dat het OCMW voor een groot aantal jongeren mede het 'zelfstandig' studeren financiert, wat nooit haar opzet was. Maar ook het studiebeursstelsel heeft nooit tot doel gehad om te voorzien in het

levensonderhoud van studenten; het werd enkel opgezet om tegemoet te komen in de studiekosten van minvermogenden.

Het debat rond het studietoelagenstelsel is lang niet afgerond. Een aantal spanningsvelden komen alvast op de voorgrond. Onze samenleving erkent collectief het grote en stijgende belang van voldoende scholing. Maar over wie hiervoor de financiële verantwoordelijkheid moet dragen is minder eensgezindheid. Het gaat hier niet alleen om het spanningsveld tussen de financiële verantwoordelijkheid van gemeenschappen enerzijds en gemeenten en OCMW's anderzijds, maar evenzeer om het spanningsveld tussen de maatschappelijke solidariteit en de familiale solidariteit. Aansluitend bij onze participatie-analyse stelt zich hier immers de vraag of het niet juist de jongeren uit de zwakkere sociaal-economische geledingen en uit de lagere inkomensgroepen zijn die in mindere mate op deze 'familiale solidariteit' kunnen terugvallen (bv. bij herkansen). Een meer diepgaande profielanalyse van studenten in de bijstand dringt zich dan ook op aangezien de vrijwaring van de ontplooiingskansen van kansarme jongeren hier in een spanningsverhouding staat tot het mogelijk oneigenlijk gebruik van het bestaansminimum door begoede meerderjarige studenten.

5.2. Het selectieproces in het secundair onderwijs: enkele indicatieve cijfers

In de onderwijssociologische literatuur wordt er reeds lang op gewezen dat *het selectie- en allocatiemechanisme in het secundair onderwijs een belangrijke drempel vormt op de weg naar het hoger onderwijs* (zie o.m. Verhoeven en Vandekerckhove, 1990). Hoewel sinds de verlenging van de leerplicht tot 18 jaar ook de deelname aan het secundair onderwijs quasi veralgemeend is, zal worden aangetoond dat de gelijke deelnamepercentages nog steeds sociale verschillen inzake leerachterstanden verhullen. Bovendien wordt er ook voor andere onderwijsvormen (BSO, TSO of ASO) en andere studierichtingen gekozen al naargelang het sociaal-economisch milieu. De gevolgde onderwijsvorm BSO, TSO of ASO is op zijn beurt dan weer in belangrijke mate determinerend voor het niveau van het uiteindelijk behaalde diploma secundair onderwijs en het al dan niet verder studeren na de leerplichtige leeftijd. In wat volgt geven we op basis van de CSB-enquête van 1992 enkele indicatieve cijfers m.b.t. dit sociaal gedifferentieerd selectieproces in het secundair onderwijs.

5.2.1. Een sociaal gedifferentieerd risico op schoolvertraging

Volgens de CSB-enquête van 1992 heeft in Vlaanderen 35% van de leerlingen in het gewoon secundair onderwijs leerachterstand (10). Daarenboven illustreert tabel 18 dat kinderen met laaggeschoolde ouders en arbeiderskinderen een beduidend hoger risico op schoolvertraging lopen. Zo kampt 46% van de secundair onderwijskinderen waarvan beide ouders

(10) In navolging van de methode die Jan Van Damme hanteert in zijn onderzoek: 'Over het aantal jongeren met vertraging in ons onderwijs', in: *Cahier 3*, VLOR, 1993, werd schoolvertraging gedefinieerd als de vertraging die een leerling oploopt t.o.v. de groep leerlingen waarmee hij/zij is gestart. Schoolvertraging is niet noodzakelijk een gevolg van zittenblijven, maar kan ook te maken hebben met factoren als ziekte, atypische studieovergangen, etc... Vergelijking met de onderwijsstatistieken leert dat het percentage schoolverlaters op basis van het CSB-bestand in grote mate representatief is. Volgens het bestuur Statistiek van het Departement Onderwijs kampt in Vlaanderen zo'n 33% van de leerlingen in het gewoon secundair onderwijs in het schooljaar 1991-1992 met leerachterstand.

laaggeschoold zijn met schoolvertraging, tegenover ‘slechts’ 29% van de leerlingen met hooggeschoolde ouders.

Tabel 19: Risico op schoolvertraging in het secundair onderwijs naar sociale afkomst, Vlaanderen, 1992.

	% schoolvertragers	aandeel in de groep secundair onderwijskinderen
<i>Naar onderwijsniveau gezinshoofd</i>		
laag	43	39%
midden	30	30%
hoog	30	31%
<i>Naar onderwijsniveau partner</i>		
laag	43	43%
midden	31	35%
hoog	26	23%
<i>Naar gecumuleerde onderwijsscore ouders (enkel de strict homogeam geschoolden)</i>		
laag-laag	46	31%
midden-midden	29	17%
hoog-hoog	29	16%
<i>Naar socio-professionele status van het gezinshoofd</i>		
arbeider	41	36%
bediende	34	47%
ander beroep	28	18%
		N=632

Noot: het verband tussen de verschillende sociale achtergrondkenmerken in bovenstaande tabel en participatie aan het tertiair onderwijs is statistisch significant op niveau 0,1%.

Bron: CSB-enquête, 1992.

5.2.2. Een sociaal gedifferentieerde studiekeuze

Niet alleen lopen arbeiderskinderen en kinderen van laaggeschoolden een beduidend hoger risico op schoolvertraging, bovendien blijken zij ook vaker terecht te komen in de niet-doorstroomrichtingen in het secundair. Tabel 20 illustreert dat in Vlaanderen slechts 4% van de kinderen waarvan beide ouders hooggeschoold zijn beroepsonderwijs volgt, tegenover bijna een kwart van de kinderen met laaggeschoolde ouders. Daarnaast is er een duidelijk positief verband tussen de studiekeuze van een leerling in het secundair onderwijs en de socio-professionele status van zijn ouders. Meer dan 20% van de arbeiderskinderen volgt beroepsonderwijs, tegenover 13% van de kinderen waarvan het gezinshoofd een vrij beroep uitoefent, groothandelaar of ondernemer is. Dat arbeiderskinderen en kinderen van laaggeschoolden in grotere mate niet-doorstroomrichtingen volgen in het secundair onderwijs berust echter dikwijls niet op een eigen bewuste keuze, maar is vaak het gevolg van het

zogenaamde ‘cascadesysteem’; waarmee wordt bedoeld dat zij eerst aangespoord worden om zo hoog mogelijk te mikken zodat zij daarna nog kunnen afzakken naar minder prestigieuze studierichtingen.

Dit selectieproces doet velen uiteindelijk in het beroepsonderwijs belanden dat op deze wijze de naam krijgt van: ‘het onderwijs voor de gezakten en uitgestotenen, ..., i.p.v. een volwaardige vorm van onderwijs voor diegenen die het best al doende leren’ (Tegenbos, 1998). De hoge cijfers m.b.t. het risico op schoolvertraging in deze onderwijsrichting zijn hiervan een aanwijzing. In Vlaanderen heeft 55% van de leerlingen in het BSO schoolvertraging tegenover 50% in het TSO en 24% in het ASO.

Tabel 20: Keuze van onderwijsvorm in het secundair onderwijs naar sociale afkomst, Vlaanderen, 1992.

	Totaal secundair	Beroeps secundair	Technisch secundair	Algemeen secundair
<i>Naar onderwijsniveau gezinshoofd</i>				
laag	100%	22%	33%	46%
midden	100%	14%	29%	57%
hoog	100%	9%	16%	75%
<i>Naar onderwijsniveau partner</i>				
laag	100%	21%	35%	43%
midden	100%	11%	23%	67%
hoog	100%	4%	19%	77%
<i>Naar gecumuleerde onderwijsscore ouders (enkel de strict homogeam geschoolden)</i>				
laag-laag	100%	24%	36%	39%
midden-midden	100%	12%	30%	58%
hoog-hoog	100%	4%	17%	79%
<i>Naar socio-professionele status van het gezinshoofd</i>				
arbeider	100%	22%	34%	44%
bediende	100%	11%	23%	66%
ander beroep	100%	13%	24%	63%
N=632				

Noot: het verband tussen de verschillende sociale achtergrondkenmerken in bovenstaande tabel en participatie aan het tertiair onderwijs is statistisch significant op niveau 0,1%.

Bron: CSB-enquête, 1992.

Deze sociaal gedifferentieerde keuze van onderwijsvorm in het middelbaar onderwijs brengt met zich mee dat vooral kinderen uit de lagere strata de weg naar het hoger onderwijs reeds bij voorbaat geblokkeerd zien. Omwille van dit vroegtijdige selectieproces blijft er derhalve in het hoger onderwijs slechts een beperkte ruimte beschikbaar voor het terugdringen van ongelijke kansen.

6. Besluit

1. Vlaamse jongeren gaan steeds langer naar school. Gemiddeld steeg de scolariteit van 16% van de 18 tot 25 jarigen in 1981 naar 25% in 1991. Er zijn aanwijzingen dat dit enerzijds een gevolg is van een opstuwend effect van de leerplichtverlenging. Maar tegelijkertijd is de toename van de scolariteit, inz. bij niet-meer leerplichtige jongens en - vooral - meisjes, ook in belangrijke mate een spontane tendens.

2. Meisjes en jongens participeren nu in ongeveer gelijke mate aan het hoger onderwijs. In scherpe tegenstelling tot het verdwijnen van de sekse-ongelijkheden blijven de sociale ongelijkheden echter vrijwel ongewijzigd. De deelname van jongeren uit lagere sociale categorieën blijft beduidend onder die van hun leeftijdgenoten uit hogere sociale categorieën. Slechts 16% van de kinderen van laaggeschoolde vaders en/of moeders volgen hoger onderwijs. Bij kinderen van hooggeschoolde ouders gaat het om 59%. Hetzelfde beeld komt naar voor als de socio-professionele categorie van het gezinshoofd wordt beschouwd: 41% van de bediende-kinderen volgt hoger onderwijs tegenover slechts 14% van de arbeiderskinderen.

3. Deze sociaal ongelijke verhoudingen zijn de voorbije 20 jaar nauwelijks veranderd. Met uitzondering van Nederland en Zweden werd ook in andere welvaartsstaten vastgesteld dat ondanks de sterke toename van de scolariteit - ook in lagere sociale categorieën - de kloof tussen hogere en lagere groepen ongeveer even groot blijft. Dit komt omdat de deelname van arbeiderskinderen en kinderen van bedienden, maar ook deze van kinderen van laag- en hooggeschoolden er ongeveer even sterk op vooruit is gegaan. In die zin kan men zeggen dat de democratisering van het onderwijs in zowat alle rijke geïndustrialiseerde landen stagneert. Vlaanderen vormt hierop geen uitzondering.

4. Wel is er sprake van enige verschuiving in de sociaal-economische determinanten van de ongelijke onderwijsparticipatie. Hoewel het onderwijsniveau van de vader in elk van de onderzochte jaren 1976, 1985 en 1992 de meest determinerende factor is (meer dan inkomen en socio-professionele categorie) lijkt het relatieve belang van het onderwijsniveau over de jaren heen toe te nemen.

5. Hoewel door diverse overheidsingrepen de studietoelagen meer dan vroeger terechtkomen bij diegenen waarvoor zij bedoeld zijn, nl. kinderen uit lagere socio-economische categorieën en uit lagere inkomensgroepen, dekken zij (nog) minder dan in het verleden de studiekosten. In de periode 1986-1997 is de koopkracht van de studietoelagen immers aanzienlijk verminderd en dit gaat op voor alle socio-professionele categorieën.

6. Wellicht nog belangrijker is de vaststelling dat ook het - meer recente - beleid dat gericht is op de afbouw van sociaal-culturele barrières in belangrijke mate heeft gefaald. Ondanks de ingrijpende wijzigingen in de interne structuur en in de pedagogische inhoud van het onderwijssysteem (hervorming van het hoger onderwijs, vernieuwd secundair en lager onderwijs, project integrerend onderwijs e.d.) blijft het risico op schoolvertraging vooral voor kinderen uit lagere sociale categorieën zeer hoog. In het Vlaamse secundair onderwijs kampt maar liefst 46% van de kinderen wiens ouders laaggeschoold zijn met schoolvertraging (tegenover slechts 29% van de kinderen van hooggeschoolde ouders). Daarnaast blijven arbeiderskinderen en kinderen van laaggeschoolden ook oververtegenwoordigd in de niet-doorstromingsrichtingen van het secundair. Van de kinderen van laaggeschoolde ouders gaat

24% naar het beroepsonderwijs tegen slechts 4% van de kinderen van hooggeschoolde ouders. Vaak bereiken ze deze richtingen na een afmattende en demotiverende afvallingskoers. Het hoge percentage schoolvertragers in het beroepsonderwijs is daarvan een indicator: in Vlaanderen heeft niet minder dan 55% van beroepsonderwijsjongeren schoolachterstand opgelopen.

7. Gegeven de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt die maken dat een diploma steeds belangrijker wordt voor iemands welvaart, bestaanszekerheid en sociale participatie, is onze vaststelling van blijvende sociaal ongelijke onderwijskansen verontrustend. Een hernieuwde beleidsaandacht voor onderwijsdemocratisering door de afbouw van zowel financiële als sociale -culturele barrières is dan ook van wezenlijk belang.

BIJLAGE 1. Materiaal en methode

De empirische gegevens zijn ontleend aan de enquêtes van het Centrum voor Sociaal Beleid die in 1985 en 1992 bij een representatief staal van de Belgische bevolking werden afgenomen. In 1985 werden 6471 huishoudens in België bevraagd, waarvan 3782 in Vlaanderen en 2092 in Wallonië. In 1992 ging het om 3821 Belgische huishoudens, waarvan 2460 in Vlaanderen en 1177 in Wallonië. Deze enquêtes kaderen in een panelonderzoek naar de leefsituatie van Belgische huishoudens (Socio-Economisch Panel), waarin de oorspronkelijke steekproef wordt beschouwd als een 'panel' dat meerdere keren wordt herbevraagd (11).

Wanneer evoluties over een langere termijn werden bekeken, werd gebruik gemaakt van de gegevens afkomstig uit de enquête die het Centrum voor Sociaal Beleid reeds in 1976 onder een representatieve (toevals-) steekproef van Vlaamse huishoudens heeft gehouden. Er werden toen 5429 huishoudens in Vlaanderen bevraagd.

In onze tekst werd reeds aangegeven dat we voor het tertiair onderwijs (HOBU of UHO) veronderstellen dat alle 18 tot 25 jarigen er potentieel aan zouden kunnen deelnemen. Het gaat dan zowel om 18 tot 25-jarigen die nog bij hun ouders wonen als om jongeren die reeds zelfstandig wonen. We beargumenteerden dat het belangrijk is om rekening te houden met de zelfstandig wonende 18-25 jarigen aangezien er een verband bestaat tussen nog bij de ouders wonen en hoger onderwijs volgen. Bovendien is het zeer plausibel dat juist jongeren van een 'lagere' sociale afkomst sneller het huis uit gaan en in mindere mate hoger onderwijs volgen dan jongeren van een 'hogere' sociale afkomst. Weglaten van deze groep zou dus de resultaten vertekenen (in 1976 woonde in Vlaanderen 18% van de 18-25-jarigen zelfstandig, in 1985 19% en in 1992 22%). Daarom hebben we getracht om op basis van de CSB-enquête-gegevens de sociale achtergrond van zelfstandig wonende jongeren te achterhalen. Hierbij werden we geconfronteerd met een aantal technische beperkingen. De drie enquêtejaren (1976-1985-1992) beschikken bijvoorbeeld niet steeds over dezelfde informatie m.b.t. sociale afkomst van de potentiële participanten.

In wat volgt geven we toelichting bij de technische beperkingen waarmee we werden geconfronteerd en geven we aan welke oplossingen we hiervoor hebben gehanteerd:

In de *CSB-enquête van 1976* ontbreekt informatie over de leeftijd van de partner en is alleen de leeftijd van kinderen die nog bij de ouders wonen en de leeftijd van het gezinshoofd bekend. Evenwel beschikken we in 1976 naast informatie over de sociale afkomst (socio-professionele categorie en onderwijsniveau van het gezinshoofd) van kinderen die nog bij hun ouders wonen, eveneens over informatie m.b.t. de sociale afkomst van het gezinshoofd (in 1976 werd aan alle gezinshoofden gevraagd wat het beroep en het onderwijsniveau was van hun vader). Van de partners ontbreekt deze informatie (9% van de totale groep).

In de *CSB-enquête van 1985* is de leeftijd van de partner wél bekend, maar bestaat er tevens alleen informatie over de sociale afkomst van kinderen die nog bij de ouders wonen en van gezinshoofden. Opnieuw ontbreekt informatie m.b.t. de sociale afkomst van de partners (13%).

In de *CSB-enquête van 1992* is de leeftijd van alle individuen bekend, maar wordt de vraag naar de sociale afkomst van het gezinshoofd niet meer gesteld. Van de in 1992 voor het eerst bevraagde 18 tot 25-jarigen die niet meer bij hun ouders wonen, kennen we dus noch van de gezinshoofden noch van de partners hun sociale achtergrond. Maar aangezien de enquête van 1992 kadert in het Socio-Economisch Panel, kan via panelanalyse, van de 'koppelbare 18 tot 25-jarigen' de sociale achtergrond worden achterhaald.

(11) Voor een uitgebreide methodologische toelichting verwijzen we naar: Cantillon B., Marx I., Proost D. en Van Dam R. (1994), Sociale Indicatoren 1985-1992, in: *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 36 (2): 497-549.

Omwille van de hierboven vermelde ontbrekende informatie hebben we noodgedwongen een aantal veronderstellingen gemaakt m.b.t. de sociale afkomst van zelfstandig wonende jongeren tussen 18 en 25 jaar. Volgende veronderstellingen werden gemaakt:

Uitgaande van de vaststelling in ander onderzoek (zie Corijn, 1995: 71-75) (12) dat partners gemiddeld twee jaar jonger zijn dan het gezinshoofd waarmee zij een koppel vormen, hebben we voor 1976 de leeftijd van de partner gelijkgesteld aan deze van het gezinshoofd minus twee jaar. De ontbrekende informatie omtrent de sociale achtergrond van de partner werd vervolledigd door te veronderstellen dat deze gelijk is aan de sociale achtergrond van het gezinshoofd. Ter argumentatie voeren we hier sociale homogamie aan.

In 1985 en 1992 werd vervolgens dezelfde veronderstelling gemaakt, m.n. werd de sociale achtergrond van de partner gelijk gesteld aan deze van het gezinshoofd in het koppel.

Bovenstaande methode sluit conceptueel goed aan bij de sociale realiteit maar heeft als nadeel 'de ruis' op de gemaakte veronderstellingen. Desalniettemin werd gecontroleerd of de vastgestelde tendensen een betrouwbaar beeld geven van de tendensen in werkelijkheid door: 1) de globale participatie-indices m.b.t. het hoger onderwijs te vergelijken met deze op basis van de twee steekproeven uit de NIS-Volkstellingsgegevens 1981-1991; 2) de representativiteit van de CSB- en PSBH-steekproef op het vlak van de sociale herkomst van de studenten na te gaan door een vergelijking te maken met de NIS-Volkstellingsgegevens.

1. De globale participatie-indices m.b.t. het hoger onderwijs

Tabel B1.1: Evolutie van de participatie aan het tertiair onderwijs van 18 tot 25 jarigen, België, Vlaanderen-Wallonië, 1985-1992.

	CSB-enquêtes			steekproef uit NIS-Volkstelling	
	1976	1985	1992	1981	1991
België	-	18	26	16	24
Vlaams Gewest	17	18	29	16	25
Waals Gewest	-	17	22	15	23

Bron: CSB-enquêtes (1976-1985-1992), steekproef uit de NIS-Volkstelling (1981-1991).

De participatie-indices op basis van de CSB-enquêtes (1985-1992) liggen in vergelijking tot deze op basis van de NIS-Volkstellingsgegevens (1981-1991) steeds iets hoger, maar schetsen eenzelfde tendens. We besluiten dat de cijfers op basis van de CSB-enquêtes globaal goed overeen komen met deze op basis van de twee steekproeven uit de NIS-Volkstelling.

(12) In het onderzoek van Corijn (1995) wordt aangetoond dat vrouwen globaal genomen eerder gaan samenwonen met hun partner dan mannen, wat zou blijken uit de mediaanleeftijd die anderhalf à twee jaar lager is bij vrouwen. De NEG0-V-gegevens wijzen er ook op dat vrouwen vroeger trouwen dan mannen. Zo geeft de mediaanleeftijd aan dat vrouwen ongeveer twee jaar vroeger trouwen dan mannen.

2. De representativiteit van de CSB- en PSBH-steekproef op het vlak van de sociale herkomst

In de NIS-Volkstellingsgegevens ontbreekt informatie over de sociale afkomst van reeds zelfstandig wonende jongeren. Daarom konden we op basis van deze gegevensbronnen geen participatie-indices m.b.t. het hoger onderwijs in functie van sociale afkomst berekenen, om deze vervolgens te vergelijken met de participatie-indices op basis van onze enquête-gegevens. Om toch enig zicht te krijgen op de representativiteit van onze steekproeven op het punt van sociale afkomst hebben we de frequentie-verdelingen van de activiteit van de *potentiële vaders (gezinshoofden tussen 40 en 60 jaar)* van de potentiële tertiair onderwijskinderen op basis van de NIS-Volkstelling (1991), de CSB-enquête 1992 en de PSBH-enquête 1992 met elkaar vergeleken (zie tabel 2).

Tabel B1.2: Verdeling van potentiële vaders van de potentiële hoger onderwijskinderen, naar activiteit, Vlaanderen-Wallonië.

Vlaanderen	NIS VT'91	CSB 1992	PSBH 1992
arbeider	28,8	25,7	24,7
bediende	29,4	34,6	33,2
overig	19,2	19,4	20,6
niet-tewerkgesteld	22,6	20,3	21,5
Wallonië			
arbeider	23,9	22,3	17,7
bediende	30,5	28,1	39,0
overig	17,1	17,8	16,1
niet-tewerkgesteld	28,5	31,9	27,2

Bron: NIS-Volkstelling 1991, CSB-enquête 1992 en PSBH 1992.

Hieruit kunnen we besluiten dat wat Vlaanderen betreft de frequentieverdelingen op basis van de CSB-enquête (1992) en op basis van de PSBH-enquête (1992), (buiten een lichte oververtegenwoordiging van bedienden), goed overeenkomen met deze op basis van de steekproef uit de NIS-Volkstelling.

Er was dan ook geen bezwaar om voor Vlaanderen de CSB- en PSBH-enquête samen te voegen tot een fusie-bestand, om op deze wijze de aantallen te vergroten.

Voor Wallonië daarentegen, leert vergelijking van de frequentie-verdelingen dat enkel de frequentieverdeling op basis van de CSB-enquête (1992) goed overeenkomt met deze op basis van de steekproef uit de NIS-Volkstelling. De PSBH-enquête wijkt vooral in Wallonië nogal sterk af. Dat de PSBH-enquête op verschillende punten vooral in Wallonië nogal wat kan afwijken werd reeds uitvoerig aangetoond in een andere studie (zie Proost, Van Dam en Van den Bosch, 1996).

Bibliografie

- BLOSSFELD, H-P, SHAVIT, Y. (1993), *Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder-San Francisco-Oxford: Westview Press.
- CANTILLON, B. en MARX, I. (1995), De nieuwe sociale kwestie, in: *Samenleving en Politiek*, 21 (7): 28-34.
- CANTILLON, B., MARX, I. PROOST, D. en VAN DAM, R. (1994), Sociale Indicatoren 1985-1992, in: *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 36, (2): 497-549.
- CORIJN, M. (1995), De overgang naar volwassenheid in Vlaanderen. Resultaten van het NEGVO V-onderzoek, *CBGS-Monografie 95/1*, Brussel: CBGS.
- COSSEY, H., HEDEBOUW, G., RINGOOT, M. (1983), *Studiekosten in het secundair*, Leuven: HIVA.
- DE LATHOUWER, L., FRANSSEN G., ANDRIES, M. en TAN B. (1997), *Jongeren in de bijstand. Een onderzoek naar de groeiende categorie van jonge bestaansminimumtrekkers*. Onderzoek uitgevoerd door het Centrum voor Sociaal Beleid in opdracht van J. Peeters (Staatssecretaris voor Veiligheid, Maatschappelijke Integratie en Leefmilieu, Antwerpen, 217 p.
- DE NEVE, H. (1991), *Studierementen aan K.U.Leuven in de periode 1984-1985 tot en met 1988-1989*, Katholieke Universiteit Leuven, Dienst Universitair Onderwijs, 58 p.
- DELEECK, H., HUYBRECHS, J., CANTILLON, B. (1983), *Het Matteüseffect. De ongelijke verdeling der sociale overheidsuitgaven in België*. Antwerpen: Kluwer, 379 p.
- DELEECK, H., STORMS, B. (1989), Blijvende ongelijkheden in het onderwijs: tien jaar later, in: *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 80, (12): 1119-1138.
- DELEECK, H. (1997), 'Democratisering van het hoger onderwijs: de feiten vragen om een nieuwe aanpak', in: *Universiteit en Metropool*, Referaten Colloquium 25 jaar UIA, Universiteit Antwerpen, p. 297-307.
- DEVENYS, F. (1996), *Cijfers en centen, de realiteit achter de grenzen*, workshop "Studiefinanciering, het selectiviteitsvraagstuk in de studietoelagen van de vlaamse gemeenschap", Sociale Raad, studentenoverkoepeling K.U.Leuven, Sociale dienst, studiediensten, 15, 28 maart.
- DOUTERLUNGNE, M., VAN DE VELDE, V., DENYS, J. (1996), De invloed van de leerplichtverlenging op de jongeren, in: verslagboek studiedag 10 jaar Leerplichtverlenging, *Terugblik en Toekomstperspectieven*, Stichting Daniel Coens.
- DRONKERS, J. (1989), Veranderingen in samenleving en economie en de groei in onderwijseelname sinds 1960, in: *Comenius*, (33): 47-72.
- DRONKERS, J. (1991), Verbeterden de loopbanen in het voortgezet onderwijs van meisjes door de mammoetwet of veranderingen in het gezin, in: *Pedagogische Studiën*, (68): 125-138.
- DRONKERS, J. (1993), Gelijkheid van onderwijskansen, een illusie? in: *Socialisme en Democratie*, p. 405-411/
- DRONKERS, J. (1994), Onderwijs als voorportaal van sociale daling, in: *De Helling*, 7 (3): 26-30.
- DRONKERS, J., DE GRAAF, P.M. (z.d.), Ouders en het onderwijs van hun kinderen, in: DRONKERS, J en ULTEE, W. (eds.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland: sociale gelaagdheid en mobiliteit*. Assen: Van Gorcum.
- DYKSTRA, P., KOOIJ, P., RUPP, J. (1992), *Onderwijs in de tijd, ontwikkelingen in onderwijsdeelname in nationale curricula*. Van Loghim Houten/Zaventem: Bohn Stafleu.
- GIJSELINCKX, C. en MARX I. (1997), Naar een nieuwe klassedivisie in de welvaartsstaat?, in: *Tijdschrift voor Sociologie*, 18 (2): 37-52.

- HIERNAUX, J.P., e.a. (z.d.), *Fréquentation et impact du cycle préscolaire. Première partie: Les pratiques de scolarisation et leur impact selon les milieux sociaux.*
- KOPPEN, J.K. (1990), Het wetenschappelijk onderwijs: egalitair of utilitair? De externe democratisering en verschuivende legitimaties in het beleid, in: *Mens en Maatschappij*, 65 (2).
- LAMMERTYN, F., M. VOS (1997), 'De verzorgingsstaat in miniatuur. Een sociaal beleid voor studenten', in: *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 88 (4): 391-421.
- MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP, Departement Onderwijs, *Het Vlaams onderwijs. Enkele internationale blikvangers*, 78.
- MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP, Departement Onderwijs, *Het Vlaams onderwijs in de kijker: een internationaal perspectief*, 164.
- MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP, Statische Jaarboeken van het Onderwijs, Brussel, Departement Onderwijs, Bestuur Statistiek.
- MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP, *Vlaamse Regionale Indicatoren 1995, (VLRIND)*
- MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP, *Vlaamse Regionale Indicatoren 1996, (VLRIND)*
- MULDER, L. (z.d.), *De tweede fase van OVB-cohortonderzoeken in het basisonderwijs. Het leerlingenonderzoek in schooljaar 1990/91.* Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- NICAISE, I. (1996), *Poverty and Human Capital*, KULeuven, Fac. TEW, 202+85 p.
- OECD (1995), *Education at a glance. OECD Indicators*, Paris: OECD.
- OECD (1996), *Education at a glance. OECD Indicators*, Paris: OECD.
- OECD (1997), *Education at a glance. OECD Indicators*, Paris: OECD.
- OECD (1997), *Education Policy Analysis*, Paris: OECD.
- PESCHAR, J.L. (1989), Hoe vertellen we het meneer van Kemenade? Over onderwijs en verdelingsvraagstukken, in: *Socialisme en Democratie*, p. 42-46
- PROOST, D., VAN DAM, R., VAN DEN BOSCH, K., (1996), *Valideringsstudie van twee Belgische inkomenssurveys*, Berichten / UFSIA, Antwerpen, Centrum voor Sociaal Beleid, december.
- SCP (1994), *Sociaal en Cultureel Rapport 1994*, Rijswijk, september, 644.
- SCP (1997), *Sociaal en Cultureel Rapport 1996*, Rijswijk, juni, 562.
- SPIESSENS, E. (1996), *Studiefinanciering: selectieve toelage of universeel inkomen*, workshop "Studiefinanciering, het selectiviteitsvraagstuk in de studietoelagen van de vlaamse gemeenschap", Sociale Raad, studentenoverkoepeling K.U.Leuven, Sociale dienst, studiediensten, 15, 28 maart.
- TEGENBOS, G. (1998), Ban slim-dom denken uit onderwijs, in: *De Standaard*, 21 januari, p. 13.
- VAN BRUSSELEN, B., NICAISE I. (1993), *Alle beetjes helpen. Sociale doelmatigheid van de studietoelagen in het secundair onderwijs.* Leuven: HIVA, 86 p.
- VAN DAMME, J. (1993), *Over het aantal jongeren met vertraging in ons onderwijs*, (VLOR, Cahier nr.3), Brussel: Vlaamse Onderwijsraad, 64 p.
- VAN DEN BOSCH, A. en VANDERSTRAETEN, R. (1989), *Prognose van de schoolbevolking in het secundair onderwijs tot 1996/1997 per arrondissement, geslacht en schooljaar.* Brussel: NSKO.
- VAN DER LIPPE, T. en VAN DOORNE-HUISKENS, J. (1995), Veranderingen in stratificatie tussen mannen en vrouwen? in: DRONKERS, J. en ULTEE, W. (eds.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland: sociale gelaagdheid en mobiliteit.* Assen: Van Gorcum.

- VANDEKERCKHOVE, L. en HUYSE L. (1991), Over de democratisering van het Hoger Onderwijs. Nogmaals, in: LAMMERTYN, F en VERHOEVEN, J.C. (eds.), *Tussen Sociologie en Beleid*. Vriendenboek Prof. dr. E.J. Leemans, Leuven: Acco.
- VANDERHOEVEN, J.L, e.a. (1991), *Het educatief bestel in België: van convergentie naar divergentie*. (OESO: Doorlichting van het educatief overheidsbeleid) (XXXI+ 482p.), Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Departement Onderwijs.
- VANDERSTRAETEN, R. (1993/1994), De gevolgen van de leerplichtverlenging voor de grootte van de schoolbevolking, in: *Tijdschrift voor Onderwijsrecht en Onderwijsbeleid*, (1): 19-23.
- VANDERSTRAETEN, R. (1996/1997), De evolutie inzake onderwijsdeelname: naoorlogse tendensen en prognoses, in: *Tijdschrift voor Onderwijsrecht en Onderwijsbeleid*, (1): 21-29.
- VERHOEVEN, D., VANDERKERCKHOVE, L., HUYSE, L. (1992), *In de buitenbaan ... nog steeds? De onaantrekkelijkheid van de intellectuele beroepen voor het arbeidsmilieu*. Leuven: Acco, 133.
- VOS, M. (1993), *Wolven in schapevacht... of zwarte schapen? Sociale doelmatigheid van het nieuwe inkomenscriterium in het stelsel van studietoelagen in het hoger onderwijs*. Leuven: HIVA, 231p.
- WASLANDER, S. en BOSMAN, R. (1997), Sociale daling en onderwijs, in: *Beleid en Maatschappij*, (2): 74-84.